

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ГУРТКАХ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкрито теоретичні основи розвитку самостійності учнів у гуртках позашкільних навчальних закладів. Охарактеризовано основні підходи до визначення самостійності у різних історичних періодах. Проаналізовано сучасний підхід до визначення самостійності учнів у гуртках позашкільних навчальних закладів.

Ключові слова: самостійність учнів, позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади.

На кожному історичному етапі формування особистості відбувається згідно із завданнями, поставленими суспільством, державою, громадянами перед системою освіти. Становлення і розвиток України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1] зумовлює всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [2]. Саме тому питання розвитку самостійності учнів є одним із центральних у всьому навчально-виховному процесі складових системи освіти, зокрема позашкільній.

Законодавчою основою забезпечення права кожного на здобуття позашкільної освіти є Конституція України. Державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади визначають Закони України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про охорону дитинства” та ін.

Теоретичні основи розвитку самостійності закладено в педагогічних працях П.Ф. Каптерєва, Я.А. Коменського, Й.Г. Пестолоцці, С.Ф. Русової, Ж.-Ж. Руссо, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського та ін.

Сучасні аспекти розвитку самостійності учнів підкреслюють у своїх працях І.А. Балабіна, П. Гальперін, Г. Ігнатенко, І.Я. Лернер, Т.В. Лодкіна, А.С. Макаренко, Л.А. Ростовецька, О.Я. Савченко, В.О. Сухомлинський, Т.І. Шаманова та ін.

Водночас утвердження позашкільної освіти як складової структури освіти України, що закріплено в нормативно-правових документах, посилення уваги до розвитку самостійності учнів у позашкільних навчальних закладах зумовлюють визначення і розробку її теоретико-методичних основ.

Мета статті – розкрити головні теоретичні основи розвитку самостійності учнів у гуртках позашкільних навчальних закладів.

Питання самостійності особистості досліджується з давніх часів. Проблеми розвитку самостійності людини вивчали відомі педагоги Я.А. Коменський, Й.Г. Пестолоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.

У своїх працях учені не раз підкреслювали необхідність розвитку самостійності підростаючого покоління. Так, Я.А. Коменський головне у процесі освіти вбачав у тому, що людина привчалася керувати не чужим розумом, а своїм власним, не тільки вчитуючи з книжок, а й розуміти чужі погляди про звички та речі, викладати їх у цитатах, розуміти у собі здатність проникати у сутність речей і виробляти істинне їх розуміння, вміти використовувати постійно свої знання на практиці. Освітній процес, на думку Я.А. Коменського, повинен здійснюватися на основі принципу природовідповідності, який дав би змогу максимально широко розкрити все те позитивне, що закладено в кожному, хто вчиться. Він обстоював право людини на розвиток усіх її можливостей, у кожній особистості бачив довершене творіння природи. При цьому Я.А. Коменський наголошував: “Нехтування вихованням є загибель людей, сімей, держави і всього світу” [7].

Ж.-Ж. Руссо найкращим вихователем визначав самостійне набуття життєвого досвіду, подавши теорію вільного виховання [14].

Ідеї розвитку самостійності учнів знайшли своє відображення й у творах Й.Г. Песталоцці. Згідно з його методом елементарної освіти, який фактично є прототипом позашкільної освіти, освітній процес поділявся на найпростіші елементи, частини, з яких складався будь-який напрям виховання – розумовий, етичний, фізичний. У результаті стимулювалося пробудження задатків, здібностей, які, на переконання Й.Г. Песталоцці, є в кожній людині [11].

Аналіз наукових праць учених ХІХ – початку ХХ ст.: П.Ф. Каптерева, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського – показав, що питання розвитку самостійності учнів, їх задатків і здібностей не залишаються осторонь. Так, значна увага приділяється питанням підготовки до праці в житті, вільній організації освітнього процесу, розвитку творчих здібностей, загальнолюдській освіті.

Зокрема, педагогічна концепція П.Ф. Каптерева підкреслювала важливість самоосвіти в освітньому процесі, а також вагомість загальнолюдських начал у вихованні, позашкільній освіті. Він відзначав, що найбільш глибокий вплив на учнів буде у тому випадку, якщо слідувати їх природним схильностям, смакам, нахилам і здібностям. Необхідно надавати учням широку свободу в заняттях улюбленими предметами, тобто освіту ставити на ґрунт самоосвіти та саморозвитку й лише в міру можливостей і засобів допомагати цьому процесу [6].

Л.М. Толстой наголошував на вихованні в дітей любові та звички до праці з раннього віку, бо звичка до бездіяльного життя – найгірше лихо. Він підкреслював, що різні види трудової діяльності: самообслуговування, посильна ручна праця – не тільки допомагають дітям у майбутньому стати самостійними людьми, а й сприяють їх моральному вихованню. Діти якнайкраще повинні зрозуміти: все, чим вони користуються, не дається уже готовим, а є наслідком людської праці.

Головною засадою педагогічної концепції Л.М. Толстого також була ідея “вільного виховання”, що має вагоме значення для позашкільної освіти. Він стверджував, що виховання – це, передусім, саморозвиток, а дитяча природа – досконала. Навчальний процес організовувався виходячи з інтересів і потреб дитини, що є основним у позашкільній освіті [17].

К.Д. Ушинський підкреслював, що прагнення дитини до самостійності притаманне їй із дитинства, дитина від природи не має душевних лінощів. Так, розкриваючи питання виховання, розглядав процес розвитку людини таким,

який має здійснюватися спільними зусиллями всіх ланок системи освіти в умовах суспільного та сімейного виховання [18].

Значну роль розвитку самостійності учнів у позашкільній освіті відзначала С.Ф. Русова, основні засади якої розкрила в праці “Позашкільна освіта. Засоби її переведення”. В Україні склалася категорія педагогів, які метою позашкільної освіти вважали гармонійний, культурний розвиток, прагнули допомогти “кожному усвідомити його громадянський і людський обов’язок”, дати освіту “удосконаленішу, ніж пропонувала школа” [13].

В.О. Сухомлинський – один із перших сучасних педагогів, який поєднав теоретичні положення із педагогічною практикою, розкрив роль самостійності й активності у розвитку учнів [15].

Принцип самостійності та самодіяльності вихованців став стрижневим у педагогічній діяльності А.С. Макаренка. Його метою було виховання людини, яка здатна працювати, самостійно вирішувати життєві проблеми, самоутвердитись у житті [19].

Багато сучасних науковців, серед яких педагоги і психологи, вивчали питання розвитку самостійності учнів і у своїх працях виклали різні аспекти самостійності (І.А. Балабіна, І.Я. Лернер, Т.В. Лодкіна, Л.А. Ростовецька, О.Я. Савченко, Т.І. Шаманова та ін.).

І.А. Балабіна вказує, що самостійність – стрижнева якість особистості, що утворює з її внутрішньою позицією діалектичну єдність. Вона виявляється у діалектичній взаємодії між ними, усіма іншими сторонами особистості, а також у життєдіяльності, що базується на оволодінні індивідом певним комплексом знань, умінь і навичок, які необхідні для усвідомленого та цілеспрямованого задоволення потреб, здійсненні самостійної суспільно-корисної діяльності без сторонньої допомоги [4].

Т.В. Лодкіна підкреслює, що самостійність – одна зі складних якостей особистості, яка виявляється у вмінні активно ставити мету, наполегливо досягати її втілення, відповідально ставитись до своєї діяльності, здійснювати її свідомо й ініціативно не тільки за знайомими обставинами, а й у нових умовах, що вимагають прийняття певного рішення [9].

І.Я. Лернер вказує, що самостійність передбачає здатність індивіда власними силами організувати свою пізнавальну діяльність та здійснювати її для більш активного вирішення нової пізнавальної проблеми [8].

Т.І. Шаманова вважає, що самостійність – властивість особистості, яка характеризує її прагнення і вміння без сторонньої допомоги опановувати знання та способи діяльності, розв’язувати пізнавальні завдання з метою подальшого перетворення й удосконалення навколишньої дійсності [20].

Л.А. Ростовецька, досліджуючи самостійність особистості в пізнанні та спілкуванні, слушно зауважила, що різноманітність у визначеннях самостійності пояснюється багатогранністю цього феномену [12].

Отже, самостійність, з одного боку, розглядають як рису всієї особистості, з іншого – рису характеру.

Відзначимо, що самостійність особистості характеризується двома факторами:

- 1) знаннями, вміннями і навичками;
- 2) ставленням до процесу діяльності, результатів і умов її здійснення, а також зв’язками, які створюються під час діяльності з іншими людьми.

Дещо інший підхід до виділення напрямів у питанні вивчення самостійності пропонує Т.О. Пахомова. За її поділом перший напрям розглядає самостійність у різних психічних процесах і пов'язує їх прояв з особливою властивістю психіки. За другим напрямом самостійність трактується як інтегрована властивість особистості, що пронизує всі її підсистеми та виявляється в інтелектуальних, вольових та емоційних процесах. За третім – дослідження самостійності пов'язується з певним способом діяльності, що походить від методів та організації навчання [10].

Т.І. Сущенко вказує, що педагогічний процес у позашкільному навчальному закладі від дидактики навчання тяжіє до майстерності духовного взаємобогачення і створення такого виховного середовища, результатом якого є високий рівень творчої самостійності дитини. Вона настільки “дозріває” у такому процесі, що володіє силою і вмінням сама себе та виховувати протягом усього життя [16].

О.В. Биковська зазначає, що позашкільна освіта – це вільний і самостійно обраний дітьми шлях самореалізації поза заданими жорсткими межами, термінами, темпами, результатами. Для кожної дитини, як і для педагога, освіта виявляється нерозривно пов'язаною з реалізацією унікальних властивостей кожної окремої людини, з її самоідентифікацією, самовизначенням, самореалізацією. При цьому систему позашкільної освіти можна подати як сукупність компонентів та елементів, взаємопов'язаних між собою і підпорядкованих цілям формування в особі учня готовності до самостійного, відповідального і продуктивного вирішення завдань подальшого навчання в іншій системі, організацію свого вільного часу [5].

Висновки. Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення самостійності, слід відзначити, що самостійність учнів у гуртках позашкільних навчальних закладів є властивістю і станом особистості, умінням діяти без сторонньої допомоги чи керівництва.

Список використаної літератури

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 червня 1996 р. – К., 2004. – 87 с.
2. Закон України “Про освіту” // Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. / голов. ред. В.Г. Кремень. – К. : Міленіум, 2001. – С. 11–38. – (Нормативно-правові документи).
3. Закон України “Про позашкільну освіту” // Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. / голов. ред. В.Г. Кремень. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251. – (Нормативно-правові документи).
4. Балабина И.А. Воспитание самостоятельности у младших подростков в процессе трудовой деятельности : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / И.А. Балабина. – М., 1987. – 198 с.
5. Биковська О.В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : монографія / О.В. Биковська. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2008. – 336 с.
6. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические произведения / П.Ф. Каптерев. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.
7. Коменский Я.А. Панпедия: Искусство обучения мудрости / Ян Амос Коменский // Университет Российской академии образования / Э.Д. Днепров (отв. ред.), М.М. Сокольская (пер. с лат.), Г.Б. Корнетов (отв. ред.). – М. : УРАО, 2003. – 318 с.
8. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.

9. Лодкина Т.В. Воспитание самостоятельности у подростков в семье : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.В. Лодкина. – М., 1983. – 227 с.
10. Пахомова Т.А. Развитие самостоятельности старшеклассников в соответствии с закономерностями читательской деятельности при изучении литературы : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.А. Пахомова. – К., 2001. – 491 с.
11. Песталоцці Й.Г. Книга матерів, або Порадник для матерів, як їм навчати своїх дітей спостерігати і говорити / Й.Г. Песталоцці // Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія / упоряд. А.М. Богуш. – Ч. 1. – К., 1999. – С. 57–64.
12. Ростовецкая Л.А. Самостоятельность личности в познании и общении / Л.А. Ростовецкая. – Ростов н/Д, 1975.
13. Русова С.Ф. Позашкільна освіта. Засоби її переведення / С.Ф. Русова. – К. : Дзвін, 1918. – 88 с.
14. Руссо Ж.-Ж. Исповедь / Ж.-Ж. Руссо // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность : хрестоматія : учеб. пособ. для студ. пед. вузов. – М., 1999. – С. 20–31.
15. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 401–637.
16. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія практика : наук.-метод. посіб. / Т.І. Сущенко. – К. : Праймдрук, 2011. – 299 с.
17. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой. – М. ; Л. : Акад. пед. наук, 1948. – 400 с.
18. Ушинский К.Д. Книга для учащихся / К.Д. Ушинский. – М. : Просвещение, 1977. – 143 с.
19. Макаренко А.С. Твори / А.С. Макаренко. – К. : Вища школа, 1954. – Т. 4. – С. 385.
20. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012.

Комнатный С.О. Теоретические основы развития самостоятельности учеников в кружках внешкольных учебных заведений

В статье раскрываются теоретические основы развития самостоятельности учеников в кружках внешкольных учебных заведений. Дается характеристика основных подходов к определению самостоятельности в разных исторических периодах. Анализируется современный подход к определению самостоятельности учеников в кружках внешкольных учебных заведений.

Ключевые слова: *самостоятельность учеников, внешкольное образование, внешкольные учебные заведения.*

Komnatnyi S. Theoretical basis of the development of autonomy of students in extra-curricular school clubs

The article describes the theoretical basis of the development of autonomy of students in extra-curricular school clubs. Describes the main approaches to the definition of independence in different historical periods. Modern approaches to determining the independence of students in extra-curricular school clubs.

Key words: *independence of students, non-formal education, after-school education.*